

Két hazában hontalanul

Dobos László: *Földönfutók*

GRÓH GÁSPÁR

Nálunk szerencsésebb történelmű nemzetek számára egy regény elsősorban irodalmi mű. Ahol viszont maga az állam akadályozza a legfontosabb politikai és történelmi kérdések kibeszélését, illetve kutatását, ott az irodalom túlmelegedhet természetes határain, és elvállalhatja a tiltott témák képviselését. Okkal gyaníthatjuk, hogy Dobos Lászlót íróvá közéletisége, nemzeti felelősségvállalása tette; alkotóvá válásában a közép-európai kis nemzetek nyomorúságának meghatározó szerepe volt. Ezt már első regénye (*Messze voltak a csillagok*, 1963) megmutatta, amelyben először merült fel a háborút veszített és a Vörös Hadsereg által megszállt országok életében kötelezően elhallgatott trauma: a „málenkij robot” néven számon tartott elhurcolások sorozata, lágerekbe kényszerített százezrek megkínzása és jelentős részben elpusztítása.

A *Földönfutók* (1967) helyi értelemben talán még ennél is kényesebb kérdéssel foglalkozik: témája a csehszlovákiai magyarság likvidálására tett kísérlet okozta trauma. Domokos Mátyás mélyértelmű felismerése szerint a diktatúra korának irodalomtörténete a cenzúra története. Bármely mű csak a hatalom jóváhagyásával jelenhetett meg. Ezzel a körülménnyel minden itt alkotó és publikálni akaró írónak számolnia kellett – ahogyan a kritikának is. Előbbinek tudomásul kellett vennie a kimondhatóság határait. Tisztességes író kötelességének tartotta e határ feszegetését, tudván tudva, hogy szabadságharcára a kritika nem hívhatja fel a figyelmet. Ez ugyanis feljelentésnek számított. A kritikus egyet tehetett: a mű irodalmi értékeit dicsérve toborzott számára olvasókat.

Dobos László *Földönfutók*ja jó regény. Ettől azonban nem lett volna korszakos jelentőségű. Attól vált kiemelkedően fontossá, hogy nyilvánosan kimondott valamit, amiről korábban még a legszűkebb családi közegben sem igazán beszéltek. Azt, amiről szól, nem lehetett direkt formában elmondani. A regény vitathatatlanul azért íródott, hogy feltárja a földönfutóvá tett felföldi magyarság tragikus sorsát. Hogy ez kimondható legyen, egy szerelmi történetbe kellett beleágyazni.

Dobos pontosan tudta, meddig mehet el: nemcsak író, hanem közéleti ember, politikus is volt; 1967–68 nyitása ennyit engedett. Az számít, hogy az adott korban mit tudott elmondani. Méltatlan lenne az a kérdésfeltevés, hogy mivel maradt adós, egyáltalán: adós maradt-e valamivel.

Hogy jobban értsük, miről is van szó, gondoljunk arra, hogy csak ekkor, 1968 decemberében (a *Stószai délelőttök* című kötetbe rejtve) jelent meg először nyomtatásban Fábry Zoltánnak a cseh és a szlovák értelmiség címére küldött, (azóta is) válasz nélkül maradt 1946-os röpirata, *A vádlott megszólal*. (Megjelenésekor, a szlovákiai magyarság vézskorszakának idején a Szabad Népből azzal támadták a magyar kommunisták, hogy nemzeti elfogultságával a magyar „urak”, így Esterházy János bűneit mentegeti.)

Érdeemes idézni Fábry szövegéből, már csak azért is, mert nemcsak látásmódja, hanem esszé-nyelve, stílusa is hatott Dobos Lászlóra.

„Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szűrkült. [...] Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet, ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket, és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegény- és félelemterhes élete. És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádjá: *magyarságom*. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság német barbarizmusának

annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul.”

„Tanúk helyett vádlottak lettünk. Beszélők helyett elnémítottak: a felületes egyszerűsítés és általánosítás áldozatai. A német fasizmus csehszlovákiai bűnhődésének – a német kitelepítésnek – mi vagyunk a ráadás, Potsdam ellenére. Jól jött az apropó: egy csapásra két legyet agyonütni és minden gátlástól, kötöttségtől mentesen új célt: *nemzeti államot* deklarálni.”

A magyarellenesség botrányát Fábry értelmiségiként tárgyalja. Üzenetének címettje is a cseh és a szlovák értelmiség. Még nem egyéni sorsokról, megpróbáltatásokról ír; egy ilyen típusú műre – Dobos úttörő vállalkozására – még két évtizedig kellett várni.

Hogy milyen fontos volt mindez, abból látszik, hogy e kérdéskör – sajnálatos módon – máig sincs méltó módon föl-tárva, megírva, és nincs a helyén a köztudatban és a közösségi emlékezetben sem. Nem csoda: a szomszédos országok (más terminológiával: utódállamok) nyílt és durva asszimilációs politikájának néven nevezése és bírálata ma is ritkaságszámba megy. A magyar pártállam mentalitáspolitikája következményeként a kérdéskör legóvatosabb és legtárgyilagosabb felvetése, ahogy a nemzeti jogvédelem bármely formája nacionalizmusnak minősült. Jobbára azért, mert sértette a szomszédos népek nacionalizmusát.

Ha ez ma is probléma lehet, akkor nem nehéz belátni, milyen bátor tett volt félszáz éve, hogy Dobos az akkor még különösen fájó sebek miatt nyilvánosan szót emelt – ahogy lehetett. Jelzésszerűen, de nagyon határozottan: egyértelműen megfogalmazott történelmi-politikai összefoglalása a leglényegesebb pontjain egybevágott Fábry segélykiáltásával.

A felföldi magyarság 1945 után azonban a koncentrációs táborokba hurcolástól eltekintve az üldöztetés minden más formájának ki volt téve. Erről évtizedeken át nem lehetett beszélni. Időről időre akadtak, akik ezt a tabut megszegték, amiért sokféle hátrányt szenvedtek. Fábry sorsa az évtizedes kirekesztettség, Dobosé – egyéb tevékenységeiért halmazati büntetésként – a háttérbe szorítás és az írói elhallgattatás, Janics Kálmáné a rendőri zaklatás, Duray Miklósné a börtön lett. Munkásságuk nélkül a téma szinte meg sem jelent volna a magyar közgondolkodásban (ahogyan a diktatúra végnapjait sem eshetett a délvidéki magyarság kálváriájáról). Illyés Gyula és Csoóri Sándor bátor kiállása is kellett ahhoz, hogy a Felföldön történtek ismertebbé váljanak.

A hatvanas években Dobos László regénye nem mondhatta el a minden részletre kiterjedő, teljes igazságot, ami amúgy sem a regényíró feladata. Nem írhatta meg az utóbb ironikusan emlegetett *szlovákiai magyar nagyregényt* sem, amely vélhetően már nem is születik meg soha. Dobosé mellett azonban több olyan mű került az olvasók elé, amely valamennyit mégis teljesített e lehetetlen feladatból (Mács József, Rácz Olivér, Duba Gyula és mások hagyományos realista ábrázolásai, de a későbbiekben Grendel Lajos regényfolyamában is ott van ez az élménykör). E művek sorát Dobos *Földönfutókja* vezeti.

Regénye az 1945-öt követő évek krónikájaként a bodrogi magyarság sorsát ábrázolva az őket ért megpróbáltatások minden történelmileg fontos momentumát rögzíti, úgymint: a magyarság kollektív bűnösségének deklarálása, az állampolgárság és az ezzel járó jogok elvonása, minden tulajdontól való megfosztottság, a kitelepítés, lakosságcsere, csehországi kényszermunka, iskolák és orvosi ellátás elvétele, reszlovakizáció. Mindaz tehát, ami jogi-politikai-emberi értelemben a Beneš-dekrétumokba foglalt magyarellenességből következett.

A hetvenes évek elején a pártállam valamelyest lazított a határon túli magyarokkal kapcsolatos teljes körű hallgatás tilalmán. Megjelent a gondolati *modus vivendi*: a kettős kötődés elmélete. Eszerint a Trianonban és Párizsban elszakított országrészek magyarsága egyaránt kötődik a nyelve, kulturális öröksége, nemzete/nemzetisége szerinti szellemi hazájához, és az illetősége/állampolgársága szerinti államhoz. Az 1945 utáni néhány év azonban nem a (bizonytalan tartalmú) kettős kötődés, hanem a kettős árvaság, a kettős kirekesztés időszaka volt. Ha nagyon szigorúak akarunk lenni, ekkor kezdődött az a korszak, amely de jure az úgynevezett kettős állampolgárságról szóló 2010-es törvény elfogadásáig tartott.

Dobos regényében kulcskérdés: a szlovákiai magyarok magára maradása, pontosabban: magára hagyottsága az üldöztetésben. A Beneš-dekrétumok embertelensége, a (németeket és) magyarokat sújtó üldöztetés valamilyen szinten érthető: a „győztesek” ellenségessége a háború már-már „természetes” folytatása. Magyarországon, a magyarok passzivitása, esetenkénti ellenségessége – más magyarok jóakarata ellenére is – fájdalmas, feldolgozhatatlan: mert ki mástól várhattak volna segítséget a magyar üldözöttek, ha nem a hirtelen nagyon távol került hontól és honfitársaktól? Ehelyett sokszor és sokfelől kaptak elutasítást, részesültek nemzettársi üldöztetésben. Hogy a magyar nagypolitika, a megszállt, szuverenitását veszített ország függő és zsarolható helyzetében miként viselkedett, miként idomult a külső nyomáshoz, azt a világvégi bodrogiak maguk bőrén tapasztalták meg. Nem az okokat mérlegelték, hanem a következményeket szenvedték el. Nyilvánvalóan nem tudhattak a diplomácia boszorkánykonyhájáról, így arról sem, hogy a magyarok háború utáni sorsát meghatározó döntéseket már két évvel korábban, Teheránban meghozták. Azt sem mérlegelheték, hogy sorsukat illetően mit jelent Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc elűzése, vagy a Magyar Közösség pere – egyáltalán, a szuverén magyar demokrácia esélyeinek szovjet típusú fölszámolása.

Azt azonban tudták, hogy a magyarok vesztesek, és a győztesek döntenek sorsukról. Az első impériumváltás, az első cseh megszállás tapasztalatai alapján lehetnek elképzeléseik arról, hogy mi következik: a Trianon után eltelt huszonöt évet a közösségi emlékezet könnyen átérte. Így nem a retorzió volt váratlan a számukra, hanem annak korábban elképzelhetetlen mértéke. Más dolog másodrendű állampolgárnak lenni, mint elveszteni minden állampolgársághoz fűződő jogot.

Dobos leltári alaposággal fölmutatja mindazt, ami a kettős hontalanság fájdalmas tényéből következett. Elsősorban azt, hogy csehszlovák fennhatóságú szülőföldjén idegennek és bűnösnek számított minden magyar: azon egyszerű okból fakadó-

an, hogy pusztán léte akadályt jelentett a homogén szláv nemzetállam építésének sem nem elegáns, sem nem humánus, sem nem korszerű útján. Emiatt az 1945 utáni néhány évben mintegy 200 000 magyar kényszerült elszakadni szlovákiai szülőföldjétől. Ami történt, nem volt más, mint jogilag szabályozott formában zajló etnikai tisztogatás. (Tito partizánjai a Délvidéken ugyanezt iszonyatos vérengzések keretében hajtották végre. Ami az okozott szenvedéseket, egyéni tragédiákat tömegét tekintve hatalmas különbség, de a politikai célokat tekintve nem.)

Dobos a regényét a maga fájdalmas emlékeire építi. Emlékezését hitelesnek tarthatjuk, annál is inkább, mert közreadásával szembesítette azokat a kortársak emlékeivel. A Felső-Bodrogi közben valamivel visszafogottabban, lassabban ment végbe a magyarság elűzését célzó akció, mint nyugatabbra – ez a vidék ugyanis távolabb esik a hatalmi centrumoktól. A parasztság 1945 nyarán még zavartalanul művelhette a földjeit. A csehszlovák államnak szüksége volt arra, hogy vessen, nemcsak arra, hogy arasson. „Ezerkilencszáznegyvenöt szeptembere, Bodrogi közben tíz hónapja véget ért a háború. Béke van. A parasztok szántanak. Asszonyaik az üzleteket járják, kosaraznak, csereberélnek, kedveskednek a régi üzletek új gazdáinak. A pusztítás kábulata után először a boltok népesedtek be. Aztán megjöttek a hivatalok. Iskolásképű suhancok ültek a magyar szolgabíróasztalok mögé. Előkerültek a fináncok is. Elfoglalták a határmenti kaszárnyáikat. Az iskolába katonákat szállásoltak. Őrséget állítottak a Magyarország felé vezető utakra. Helyreállt a rend! Látszólag semmi sem változott, csupán visszakanyarodtunk a harmincas évek piros-fehér-kék lobogó viszonyaiba. Harmincnegyvenöt végéig Magyarország, most ismét meghúzták a trianoni határt.”

A békés táj képen aprócska jelzések árulkodnak arról, hogy a helyzet korántsem idilli. Az utak (értelemszerűen a Magyarország felé vezető utak!) lezárva, az iskola nem gyerekzsivajtól hangos: laktanya lett belőle. Gyom veri fel az iskolaudvart, a gyerekek pedig otthon, hamuba-porba írva tanulják a betűvetést. Félő: ha így megy tovább, ismét teret hódít ezen a vidéken a középkorra jellemző analfabetizmus.

A közvetlen életveszély fenyegetése után a legfontosabb: a béke. Ezért a „háború utáni hónapok léghőre bizalmat áraszt”. Még akkor is, ha az „öröm mégse lehet teljes. Nyelvük szerint különválasztják az embereket; jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre. A hatalom új urai törvényt ülnek; nem kérdeznek, csak vádolnak. [...] Nem a gonoszsgót, hanem a születést büntetik... Érdeme senkinek, bűne mindenkinek van. Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni, gyűlölni kell.”

1945 szeptemberében „az ország elnökének szigorú rendeletét ragasztották a palánkokra és a falakra. A szöveg alatt számok is voltak: 33/1945. Ezt értették meg a leghamarabb, a számokat. A szavak és mondatok értelmét csak később, akadozva, töredékben fordították magyarra: »Joga sincs, állampolgársága

sincs, aki magyar.« [...] Nemsokára másik plakátot ragasztottak az előbbi mellé. Ez alatt is szám volt: 108/45. Vastag, hivatalos betűk adták a lakosság tudtára: »minden magyar ingó és ingatlan vagyona elkoboztatik...« Ebből is csak ez a mondat maradt meg, a legszörnyűbb. Jog sem volt, haza sem volt, már a ház sem azé, aki benne lakott. Pánik csapott a falvak sötét ablakai mögé. Éjszakánként libasorok kígyóztak a határ felé, menekültek.”

Ilyen mondatokat e regény előtt és után évtizedekig nem lehetett közreadni, csak a '68-as olvadás táján. A történelmi és jogi tartalom egyértelmű; mindent tudhat az olvasó a romlást hozó jogszabályokról: az elnök írta alá őket, és még a rendeletek száma is ott van. Azt, hogy „Beneš-dekrétumok”, még ekkor is csak körülírni lehetett, közvetlenül kimondani nem.

Amit Dobos bemutat: egy jogrenden kívülre szorított világ, ahol a törvények hiánya a törvény. Lehet alkalmazkodni hozzá, ez is egyfajta megszokás. A *Földönfutók*-ban tanúi vagyunk ennek a folyamatnak, csak Vonnegut legendás szavai hiányoznak egy-egy tragikus eseménysor leírása után: „így megy ez”.

„A holtak nem tudnak beszélni, képtelenek megmagyarázni pusztulásuk okát. Annak van igaza, aki életében [sic!, 'életben' helyett] marad, az élő győz. Ha ma nem is, de holnap elhiszik, amit mond. Ismétlődnek a hírek, a végzések, az ítéletek. Tiltott a magyar szó. Hallgass! Némuljatok meg! Bűnösök vagytok. Nincs számotokra hely az országban.” Beneš Csehszlovákiája a kifordított *Szózatra* tanította a szülőföldjén maradni akaró magyarokat: a nagyvilágon *csak e kívül* van számukra hely...